

De Noordertoren van Schiermonnikoog.

De vuurtorens van Schiermonnikoog

door Peter Kouwenhoven

Schiermonnikoog heeft een beroemde tweeling. De Noordertoren en de Zuidertoren waren oorspronkelijk identieke vuurtorens. Maar ze zijn in de loop van de tijd hun eigen leven gaan leiden en verschillen nu van uiterlijk. De felrode Noordertoren heeft zich het meest op de voorgrond gedrongen en laat nog steeds fier zijn licht schijnen. Zijn bleke broertje in het zuiden staat er minder opvallend bij. Het licht schijnt niet meer, maar als dagmerk is hij nog wel van verre zichtbaar.

In de Middeleeuwen was het waddeneiland Schiermonnikoog eigendom van het Cisterciënzer klooster Claercamp te Rinsumageest, een dorp vlakbij Dokkum. De monniken van dit klooster droegen 'schiere' ofwel grijze pijen. 'Oog' is Oudnederlands voor eiland. Hier ligt de verklaring voor de naam van het eiland.

In 1580 besloten de Friese Staten het katholieke geloof uit te bannen. Friesland werd protestants en alle katholieke bezittingen werden geannexeerd. Zo werd ook Schiermonnikoog onderdeel van de provincie Friesland. Wegens geldgebrek verkocht de provincie het eiland na enige tijd. Tussen 1638 en 1945 is Schiermonnikoog in particulier bezit geweest. Vele generaties van de familie Stachouwer beheerden het eiland als een landgoed. Daarna heeft de Hagenaar John Eric Banck zijn stempel gedrukt op het eiland. De Duitse graven Von Bernstorff waren de laatste eigenaars. Na de Tweede Wereldoorlog werd 'Schier' door de Nederlandse Staat geconfisqueerd omdat het als vijandelijk vermogen werd beschouwd.

Houten kapen

De zeegaten tussen de Waddeneilanden zijn moeilijk te bevaren door ondiepten en grillige stroomgeulen die voortdurend veranderen. Om de navigatie te ondersteunen begonnen belanghebbende handelssteden aan het eind van de Middeleeuwen vaargeulen te markeren met drijvende tonnen, die met een ketting en een zware steen werden verankerd. Om de eerste ton van een reeks te kunnen vinden waren herkenningspunten nodig. Daarom werden op het land kapen opgericht: houten stellages met een karakteristiek scherm. Twee kapen, of een kaap en een toren, vormden met elkaar een zichtlijn die de positie van de eerste ton markeerden. Als de vaargeul veranderde werden de tonnen verlegd en de kapen verplaatst. In de veertiende eeuw begon de stad Groningen met het betonnen van de Lauwers, de zeearm tussen Schiermonnikoog en het toenmalige waddeneiland Bosch. De eerste schriftelijke melding van een kaap op Schiermonnikoog dateert uit die tijd. In de zestiende eeuw maakten de

Staten van Friesland bezwaar tegen de betonningsactiviteiten van Groningen omdat het om Fries vaarwater ging. Er volgden processen die er uiteindelijk toe leidden dat de stad Groningen en de Staten van Friesland elk een kaap op de westkant van Schiermonnikoog en een aantal tonnen mochten onderhouden. Vanaf die tijd is sprake van een Friese of Noorder Kaap en een Groninger of Zuider Kaap. Deze kapen waren van belang voor de scheepvaart door het Friesche Gat, de stroomgeul tussen Schiermonnikoog en Engelsmanplaat.

In 1835 werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat de kapen op Engelsmanplaat, Schiermonnikoog en Rottum voortaan onder het beheer van het eerste district van het Loodswezen – onderdeel van het departement van Marine – zouden vallen. De Friese Kaap brandde in 1836 af. Schiermonnikoog moest het daarna enkele jaren met slechts één kaap doen. Hoewel het departement van Marine twijfelde aan het nut van de kapen vond in september 1842 toch een aanbesteding plaats voor de bouw van twee nieuwe houten kapen: een grote en een kleine, beide met een houten scherm.

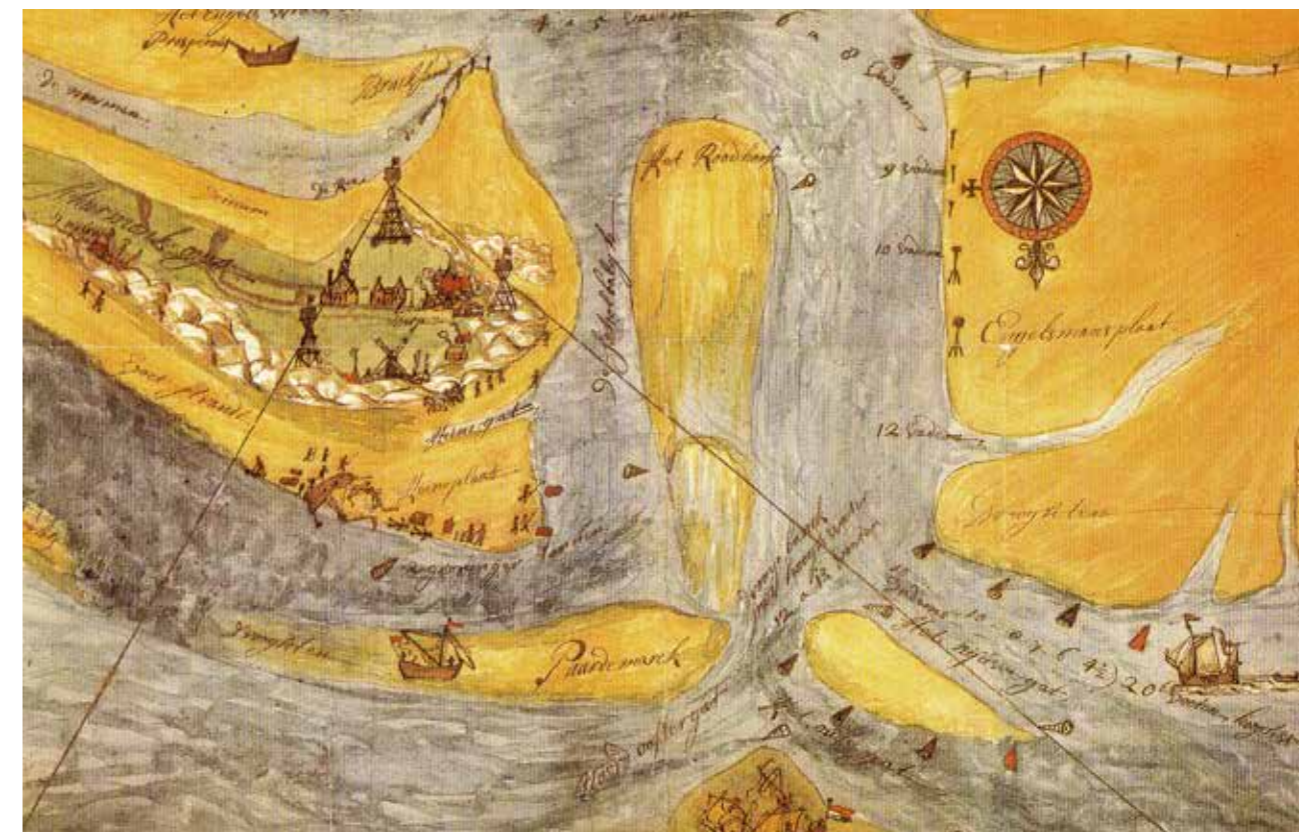
Twee vuurtorens

Na de Franse Tijd (1795-1813) bloeide de Nederlandse handelsvaart op en werd er steeds meer 's nachts gevaren. Op initiatief van koning Willem I werd daarom vanaf 1814 voortvarend gewerkt aan de verbetering van de kustverlichting in Nederland. Tussen de vuren van Terschelling en Borkum bleef echter lange tijd een donkere ruimte bestaan rond het Friesche Gat. Op verzoek van de stad Groningen, die belang had bij veilige scheepvaart door

het Friesche Gat en het Reitdiep, werd in 1852 onderzocht hoe de nachtelijke bebakening kon worden verbeterd. Het onderzoek werd uitgevoerd door hydrograaf A. van Rhijn en H.G. Jansen, ingenieur eerste klasse, beiden werkzaam bij het departement van Marine. Op hun voordracht adviseerde de minister van Marine koning Willem III begin 1853 om niet één maar twee vuurtorens op te richten op Schiermonnikoog. Daarmee zou een beter onderscheid worden aangebracht met het draailicht op Terschelling en het vaste licht op Borkum. Met twee vaste lichten, op enige afstand van elkaar, kon bovendien een lichtenlijn worden gevormd voor het invaren van het Friesche Gat.

Jansen maakte het ontwerp voor twee identieke torens, elk met een dubbele lichtwachterswoning. Hij werd daarbij ondersteund door D. van Gessel, opzichter der Maritieme Werken bij het Loodswezen. De vuurtorens moesten op een afstand van 1008 meter van elkaar komen te staan, met een hoogteverschil tussen de lichten van 2,5 meter. De Zuidertoren – het hoge licht van de lichtenlijn – moest dus een iets hogere positie krijgen dan de Noordertoren, die het lage licht vormde. De koning gaf op 14 februari 1853 zijn goedkeuring aan het plan, waarna overleg plaatsvond met de familie Van Starckenborch Stachouwer, in die tijd eigenaren van Schiermonnikoog, over de aankoop van twee stukken grond in de westelijke duinen.

Op 9 mei 1853 werd de bouw van de torens en de lichtwachterswoningen aanbesteed aan L.J. de Borst Verdoorn te Ameide. N.J. Leijer, opzichter der Maritieme Werken, werd belast met het toezicht op de werkzaamheden. H. Karseboom, bekwaam metselaar bij de Rijkswerf, werd aangesteld als onderopzichter. Op de toekomstige locatie

Opmeting van het Friese Zeegat en de kapen op Schiermonnikoog', P.W. Donia, ca. 1735. Bron: Rijksarchief Friesland.

van de torens werd het duin gedeeltelijk afgegraven, waarna er een hardstenen plaat werd gelegd, met daarop een fundering van Friese moppen. De schacht van de torens werd opgetrokken uit Friese gele metselsteen. De buitenkant werd bekleed met Friese baklinkers. De vloeren werden geconstrueerd met ijzeren binten waartussen wulven (bogen) van Friese moppen werden aangebracht, die werden afgedekt met hardstenen tegels. Voor de omloop en de kuip werd eveneens hardsteen gebruikt. Het vervoer van de vele benodigde stenen was niet eenvoudig. Schier had in die tijd nog geen aanlegsteiger. Het materiaal werd vanaf het vasteland met schepen naar het eiland gebracht. Bij hoog water werden de schepen op 'de Reede' aan de grond gezet, waarna bij laag water de stenen met paard en wagen naar de bouwplaats werden gebracht. In oktober 1853 was het stenen deel van beide torens klaar. De winterperiode werd benut voor het plaatsen en stellen van de trappen en vloeren en het aanbrengen van het verdere interieur van de torens en de woningen. Boven de ingang van beide torens werd een gedenksteen in de muur gemetseld, ter herinnering aan de bouw van de toren in 1853, onder bewind van koning Willem III.

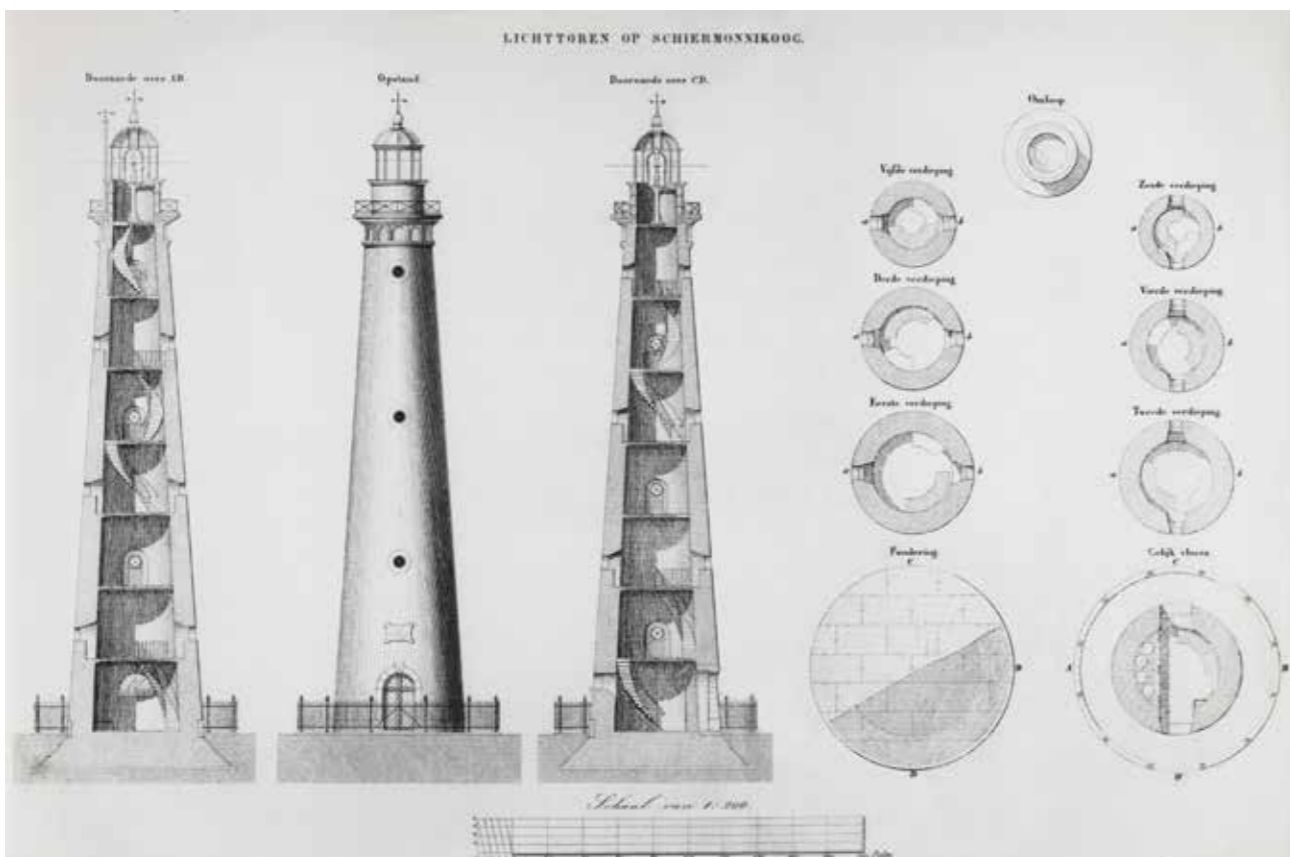
In de zomer van 1854 was de bouw van de torens zover gevorderd dat de lantaarns konden worden geplaatst. Deze werden geleverd door de firma L.I. Enthoven uit Den Haag. De vensters aan de zuidkant van de lantaarns werden voorzien van koperen platen, zodat het licht alleen noordwaarts zou schijnen. De firma Lepaute uit Parijs leverde de lichttoestellen, bestaande uit een trom-

meloptiek van de derde grootte en een driepits petroleumvlamlicht. De lantaarns hadden een koperen kap met daarop een walmbol voor afvoer van de walm en condens die door de hete olielampen werden geproduceerd. Luchtroosters in de kuip zorgden voor een geregleerde luchtstroom naar de walmbol.

Op 1 september 1854 werden de lichten voor het eerst ontstoken. Vier lichtwachters en een opzichter zorgden vervolgens voor het ordentelijk functioneren van de lichten. Het trapgat naar de lantaarn was afgesloten met een luik en ook de wachtruimte direct onder de lantaarn had een luik, zodat die verdieping een soort luchtsluis vormde. Dit was nodig om te voorkomen dat er een onbelemmerde trek in de lantaarn zou ontstaan. In het luik dat naar de lantaarn voerde bevond zich een ruitje, zodat de lichtwachters zonder het luik te openen konden zien of de lamp goed brandde. Door een klein raampje dat speciaal voor dit doel in de muur van de wachtruimte van de Noordertoren was aangebracht konden de wachters ook zien of het licht van de Zuidertoren goed brandde.

Ontwikkelingen rond de Noordertoren

Door verandering van de vaargeulen, maar ook door afname van de scheepvaart in het Friesche Gat aan het begin van de twintigste eeuw, werd de Zuidertoren overbodig. Het licht werd daarom in 1909 gedoofd. De toren werd echter niet afgebroken, want hij zou mogelijk in de toekomst weer van nut kunnen zijn als vuurtoren. De omstandigheden veranderden immers constant. De Noordertoren was nog steeds van belang als ver-

Bestektekening van de twee identieke vuurtorens voor Schiermonnikoog uit 1853.

De Noordertoren op een foto uit 1878, met rechts de dubbele lichtwachterswoning uit 1854 en het in 1872 gebouwde oliehuysje.

kenningslicht maar met zijn vaste witte licht was hij onvoldoende herkenbaar. Er moest daarom een draailicht komen. Met het oog hierop werd op 18 februari 1909 het licht op de toren gedoofd en werd op de Zuidertoren een hulpgroepbliksemlicht in gebruik genomen. Vervolgens werden de lantaarn en de kuip van de Noordertoren afgebroken. Er werd een nieuwe kuip van metaal geplaatst om meer ruimte te bieden aan een krachtig draailicht. Bovenop de kuip kwam een grotere gietijzeren lantaarn met een koperen koepel. In afwachting van het nieuw draailicht werd in 1910 het oude lichttoestel weer in gebruik genomen. Pas in het najaar van 1911 kreeg de toren een nieuw lichttoestel: een ronddraaiend lenzenstelsel van de derde grootte, met vier panelen. Dit werd geleverd door de firma Barbier, Bénard & Turenne uit Parijs. Deze optiek werd aangedreven door een uurwerk met valgewicht. De lichtbron was een pharolinegloeilicht. In augustus werd er proefgedraaid met dit groepbliksemlicht en op 8 september 1911 werd het licht definitief in gebruik genomen. Het lichtkarakter was vanaf dat moment Fl(4)W20s, ofwel een groep van vier witte schitteringen binnen een periode van 20 seconden. Iets preciezer geformuleerd: vier schitteringen binnen 10 seconden, gevolgd door 10 seconden duister. De Zuidertoren had tevens een functie als navigatielicht voor het aanvaren van de monding van de Eems. Toen dat licht werd gedoofd moest er een ander geleidelicht komen voor de Eemsmond. Daarom werd in 1910 pal naast de Noordertoren een opengewerkt ijzeren torentje gebouwd met een vierkante lantaarn waarin een vaste optiek met een pharolinegloeilicht werd geplaatst. Het licht scheen in noordoostelijke richting. Het torentje was met een loopbrug verbonden met de Noordertoren, zodat de lichtwachters makkelijk heen en weer konden gaan

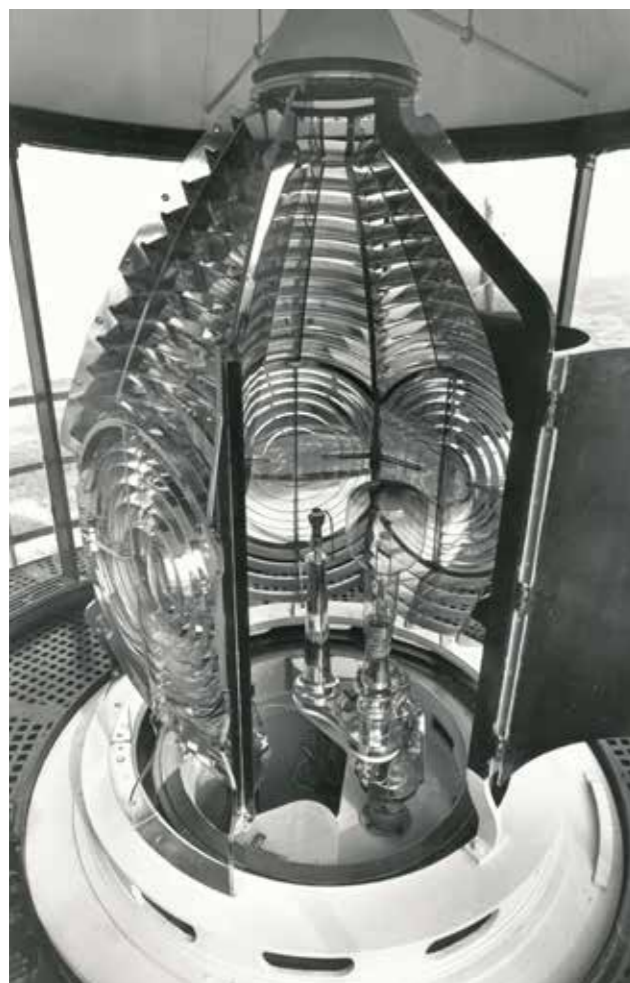
De Zuidertoren omstreeks 1910, met links de dubbele lichtwachterswoning uit 1854 en het in 1872 gebouwde oliehuysje.

voor toezicht op beide gloeilichten. Dit 'Eemslight' werd gelijktijdig met het licht op de Noordertoren in gebruik genomen.

In mei 1910 verscheen er op ongeveer 100 meter van de Noordertoren nog een bouwwerk in de duinen: een zes-kantige opengewerkte ijzeren toren met een rond koperen uitkijklokaal, ten dienste van de Kustwacht. Het instituut Kustwacht was in Nederland op 1 april 1886 ingesteld en vanaf dat moment hielden lichtwachters op de vuurtorens het scheepvaartverkeer in de gaten om bij nood hulp in te kunnen roepen. Ook de Noordertoren was zo'n kustwachtpost. Vanaf de omloop stonden de lichtwachters op de uitkijk. Dat was soms een frisse en natte aangelegenheid, dus het beschutte uitkijklokaal van de nieuwe kustwachttoren was een verbetering. Deze toren werd de 'Grote Kaap' genoemd. Het Eemslight naast de Noordertoren

De Noordertoren, de Kleine Kaap, de Grote Kaap en de lichtwachterswoningen omstreeks 1911. Op de achtergrond het badhotel.

De optiek van de Noordertoren uit 1911, met vier panelen.

werd ook wel aangeduid als 'Kleine Kaap'.

De nieuwe uitkijkpost had bovenaan een ijzeren arm waaraan stormseinen konden worden opgehesen. De stormwaarschuwingsdienst op Schiermonnikoog functioneerde al vanaf 1895. In eerste instantie werd daarvoor een aparte seinmast gebruikt. Daarin werden ballen, driehoeken en kegels gehesen waarmee seinen werden gegeven aan passerende schepen over windkracht en windrichting. De nieuwe kuip en lantaarn op de Noordertoren, de Kleine Kaap en de Grote Kaap zijn alle vervaardigd door IJzergieterij Penn & Bauduin uit Dordrecht.

Spannende tijden

In 1920 sloeg de Bouwkundige Dienst van het Loodswezen alarm. De duinenrij langs de noordkust kalfde af waardoor er gevaar dreigde voor de Noordertoren. In de periode tussen 1880 en 1925 verplaatste de duinvoet bij de toren zich 243 meter landinwaarts. Het zeewater reikte op sommige momenten tot een afstand van 20 meter van de toren. Het in 1885 gebouwde badhotel viel in 1923 ten prooi aan de golven. In 1925 verdwenen de laatste resten in zee. In dat jaar maakte het Loodswezen plannen om de Noordertoren te ontruimen en de Zuidertoren weer als vuurtoren in gebruik te nemen. Al het bruikbare materiaal van de Noordertoren zou naar de Zuidertoren overgeplaatst moeten worden. De Noordertoren zou daarna afgebroken worden. Het is er uiteindelijk toch niet van gekomen. De zeestroming veranderde waardoor er opeens weer zand werd afgezet en de kustlijn zich in noordelijke richting verplaatste. Het gevaar was geweken; de Noordertoren

bleef in functie als verkenningslicht.

In 1924 werd de Noordertoren op het elektriciteitsnet van Schiermonnikoog aangesloten. Als lichtbron werd een zogenaamde Brandarislamp van 4.000 watt in gebruik genomen. Een Blaugasgloeilicht deed dienst als reserve-licht. De optiek werd voortaan aangedreven door een elektromotor. Het uurwerk met hanggewicht bleef als reserve gehandhaafd.

Op 16 mei 1940 kwamen de Duitsers aan land op Schiermonnikoog. Ze namen bezit van de torens; de lichtwachters mochten op het eiland blijven. Bij de Noordertoren werd luchtafweergeschut geplaatst en werden bunkers gebouwd. Ook bij de Zuidertoren verrezen bunkers. De Duitsers braken de al in verval verkerende lantaarn van de Zuidertoren af en gebruikten de toren onder meer voor het bevestigen van antennes.

Op 17 juli 1945 kreeg de opzichter op Schier per telegram de opdracht om de vuurtorenlichten, die tijdens de oorlog gedoofd waren, weer te ontsteken. De lichttoestellen van de Noordertoren en de Kleine Kaap waren blijkbaar ongeschonden door de oorlog gekomen.

Uitkijkpost in de vuurtoren

In april 1947 raasde er een zware storm over het eiland. De uitkijkpost stond te schudden. Na de storm wilden de deuren niet goed meer sluiten. Het uitkijklokaal was soms nauwelijks meer warm te krijgen en het was bovendien erg klein. Er ontstond dringend behoefte aan een nieuwe uitkijkpost. In 1951 werd daarom de Noordertoren verbouwd waarbij er direct onder de stenen omloop een uitkijklokaal werd gerealiseerd. Daartoe werden in de schacht 12 ijzeren lamellen met elk een raam aangebracht. De lamellen werden een voor een geplaatst waarbij telkens een stuk van de muur werd gesloopt ter breedte van een lamel. Zo hoefde de top van de toren niet geheel te worden afgebroken en kon het licht blijven functioneren. Nadat de nieuwe uitkijkpost gereed was gekomen werd de Grote Kaap afgebroken. Op de plek van de kaap werd een nieuwe stormseinmast opgericht.

Tijdens deze verbouwing werden er ook voorbereidingen getroffen om het Eemslicht op te nemen in de toren. Daartoe werd in de schacht van de toren een nieuw rechthoekig raam gecreëerd op de vierde verdieping, iets verschoven ten opzichte van de oorspronkelijke patrijspoort, die dicht werd gemetseld. Daarachter werd een nieuwe optiek geplaatst, met een gloeilamp en een gasgloeilicht als reserve. Nadat het nieuwe Eemslicht werd ontstoken werd de Kleine Kaap afgebroken.

Gedaanteverwisselingen van de Noordertoren

In een Bericht aan Zeevarenden van 7 oktober 1865 werd gemeld dat de beide witte torens van Schiermonnikoog rood geleverd waren ter betere herkenning. Een zwart-witfoto uit 1878 met daarop een zeer donkere Noordertoren bevestigt dit. Ook op foto's van begin twintigste eeuw hebben zowel de Noordertoren als de Zuidertoren een donker uiterlijk. Bij de Noordertoren is omstreeks 1911 de roodgeverfde stuclaag verwijderd en werd er een grijze

De optiek van de Kleine Kaap, met een pharolinegloeilicht.

De Grote Kaap met stormsignaal omstreeks 1920.

cementachtige coating op aangebracht. In 1916 werd de toren aan zeezijde roodbruin geschilderd; aan landzijde bleef de kleur grijs. Deze situatie met een halfrode toren heeft tot in de Tweede Wereldoorlog bestaan. In de zomer van 1944 hebben de lichtwachters in opdracht van de Duitse bezetter een camouflagepatroon aangebracht op de Noordertoren. Na de oorlog werd de toren weer helemaal rood of roodbruin geschilderd.

In 1964 kreeg de Noordertoren een grondige opknopbeurt. Het buitenmetselwerk werd over een dikte van 35 cm verwijderd en vervangen door nieuw metselwerk van rode Groninger steen. In 1975 bracht de firma Vogel uit Zwijndrecht hierop een laag spuitbeton en kristalcementgraniet aan met daaroverheen een rubbercoating. De vuurtoren had daarmee een lichtbruin uiterlijk.

In 1979 werd de Noordertoren voorzien van radar. Omdat het van 1910 daterende lichthuis te zwak was om de radarscanner te dragen werd een nieuw lichthuis op de toren geplaatst. Dat was vervaardigd door constructiebedrijf Nauta te Harlingen.

In 1998 werd de Noordertoren felrood geverfd en zo kennen we hem nu nog. Dat hij er nu zo fris bij staat is te danken aan een grondige renovatie van de buitenkant in 2014. Stukadoorsbedrijf De Alde Stjelp uit Oosternijkerk was door aannemer Dijkstra Draaisma uit Dokkum benaderd voor het aanbrengen van een nieuwe stuclaag

van cementgebonden mortel. Daarvoor moest eerst de versleten rubbercoating uit 1975 worden verwijderd. Toen dat gedaan was werden er scheuren zichtbaar in de spuitbetonlaag en ook in het metselwerk daarachter. De scheuren in het spuitbeton konden worden gerepareerd maar die in het metselwerk niet. Maar met de beschermende dikke roodgeverfde stuclaag die er nu op zit zal de toren vermoedelijk nog jaren in goede conditie blijven. Bij de renovatie van 2014 is niet alleen de buitenkant onder handen genomen, ook de huisvesting van de zeeverkeersleiders bovenin de toren werd gemoderniseerd. Deuren en kozijnen werden vervangen, de bedieningsruimte kreeg nieuwe desks, het klimaatsysteem werd vervangen en de brandveiligheid werd verbeterd. Bovendien kwam er een nieuw verkeersbegeleidingssysteem. Daarvoor was in 2013 al een nieuwe radarscanner bovenop de koepel geplaatst. De verkeersbegeleiders hebben nu een veel beter radarbeeld. De bemanning van de Noordertoren zorgt samen met de verkeerspost op de Brandaris voor de begeleiding van de scheepvaart op de Waddenzee.

De Zuidertoren als watertoren en als zendmast

Hoewel de Zuidertoren na het doven van het licht gehandhaafd werd als reserve, kreeg het onderhoud maar weinig aandacht. De rode verflaag aan de buitenkant takelde steeds verder af. De optiek en de olielamp bleven

De Zuidertoren en de lichtwachterswoning begin jaren dertig.

De Zuidertoren omstreeks 1960.

De Noordertoren in de jaren vijftig.

Het Eemslicht achter zijn raam in de Noordertoren in 2002.

nog enige tijd op hun plek maar werden op een gegeven moment toch verwijderd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog stond de toren er desolaat bij. Zoals gemeld braken de Duitsers de lantaarn af om antennes te kunnen plaatsen. Het is niet duidelijk of de opdracht om ook de Zuidertoren van een camouflagepatroon te voorzien is uitgevoerd. Na de oorlog werd de Zuidertoren wit geschilderd om deze duidelijk te kunnen onderscheiden van de Noordertoren. In 1950 verleende het ministerie van Defensie, in die tijd verantwoordelijk voor de kustverlichting, het drinkwaterbedrijf 'Waterleiding Friesland' toestemming om de toren om te bouwen tot watertoren. Het bedrijf mocht de toren huren voor slechts tien gulden per jaar, maar moest dan wel zorgen voor het onderhoud. Er werd een betonnen waterreservoir in de toren gebouwd, met in het midden een koker, waardoor een ladder omhoog stak. De top van de toren moest bereikbaar blijven: men had het idee van een reservevuurtoren nog steeds niet losgelaten. Bij deze verbouwing kreeg de toren ook een nieuwe koepel van hout met koperbeslag en bovenop een monnik als windwijzer.

In 1966 gaf het drinkwaterbedrijf de firma Vogel uit Zwijndrecht opdracht voor restauratie van de toren. Deze firma had in 1964 ook al de Noordertoren onder handen genomen. De pleisterlaag aan de buitenkant werd verwijderd en het metselwerk werd hersteld. Daaroverheen werd een laag spuitbeton en kristalcementgraniet aangebracht. Tot medio 1992 is de toren als watertoren in gebruik geweest. In 1998 kocht KPN Telecom de toren, om hem

te gebruiken als 'mast' voor de bevestiging van telecommunicatieapparatuur. Onderhoud bleef sindsdien echter achterwege waardoor de toren de laatste jaren in slechte staat raakte. Een groene algenlaag verspreidde zich steeds verder over de schacht. Het was de eilanders een doorn in het oog. Dit leidde tot de oprichting van twee stichtingen die zich beijerden voor het behoud van de toren: de Stichting Zuidertoren Schiermonnikoog en de Stichting Behoud Zuidertoren. Na lang onderhandelen kocht de Stichting Behoud Zuidertoren in juni 2018 de toren van KPN, die de toren wel blijft gebruiken als zendmast. Ondertussen waren de twee stichtingen gaan samenwerken en stelden een gezamenlijk plan op. De Stichting Behoud Zuidertoren gaf opdracht voor de restauratie, die in het voorjaar van 2019 werd afgerond, en is verantwoordelijk voor het jaarlijkse onderhoud. Deze stichting stelt de toren open voor publiek. De Stichting Zuidertoren Schiermonnikoog richt zich op het ontwikkelen en onderhouden van de directe omgeving van de toren.

Bronnen:

- Erik Tiddens en Ron Beumer, 1999. Licht op Schier, over vuurtorens en bakens op Schiermonnikoog.
- Archief van wijlen Henk Huis uit Voorburg.
- Archief van Piet Nota, West-Terschelling.
- Kleurenfoto: Wim Andriess.
- Zwart-witfoto's, tekeningen en Ansichtkaarten: archief Henk Huis.